

АНТРОПОЛОГО-ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ: СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЙ

Одними з найважливіших філософсько-правових проблем сучасних теоретичних досліджень є проблеми дослідження генезису, природи й сутності права та його вихідних онтологічних підстав.

Перехід сучасного суспільства в якісно інший стан передбачає інші характеристики права і правової реальності. У зв'язку з цим останнє десятиліття ознаменувалося зміною парадигм суспільного розвитку, а також популярністю нових соціально-філософських концепцій. Марксистсько-ленінська філософія, яка впродовж багатьох років забезпечувала єдність методології, втратила свій вплив. Вітчизняна юридична думка намагається переосмислити свої світоглядні передумови і методологічний інструментарій. Розвиток теорії права вимагає її збагачення за рахунок відмови від наукової одноманітності і збагачення її методологічних підстав.

Виникнення неklasичних правових теорій привело до проникнення в теорію права методів з інших гуманітарних наук. Ці методи часто орієнтовані на інші засади правового життя суспільства, що раніше ігнорувалися, оскільки «сучасні методи пізнання, що використовуються теорією держави і права, еволюціонують історично й обумовлені світоглядом конкретної цивілізації» [1, 29]. Збільшується вплив на теорію права філософії постмодерна, синергетики, феноменології, герменевтики, антропології, психолінгвістики. Багато неправових наук здатні збагатити методологічну базу юридичних досліджень. Зупинимось на таких її методологічних підходах, як антропологічний і герменевтичний.

Чим же пояснюється необхідність застосування антропологічного і герменевтичного підходів у правознавстві? Початок третього тисячоліття, як вже зазначалося, характеризується багатьма ученими як криза культури, коли «європоцентристське світосприйняття відходить на задній план, замість нього формується широке культурологічне світосприйняття, що вимагає визнання самоцінності різних культур» [2, 103]. Національні правові системи, що існують сьогодні й існували раніше, формувалися в певних культурних умовах. Право, як і культура, зароджується, поширюється, зберігається, руйнується, тобто переживає ряд значних метаморфоз. Специфіка джерел права, правосвідомість, механізм реалізації права, система правових санкцій визначають унікальність правового життя в умовах того або іншого соціокультурного простору. Проте така обумовленість не може носити тільки односторонній характер, оскільки саме культурне середовище здатне викликати до життя ті або інші правові феномени, а «зрозуміти специфіку чужої правової системи важливо, перш за все, для того, щоб краще виявити специфіку своєї власної» [1, 41].

Право може розглядатися як соціальне явище. Така позиція дозволяє більш глибоко досліджувати правові феномени в умовах різних культур (у синхрон-

ному та діяхронному зрізі). Таким чином, право — це не тільки державні установлення та приписи, це — суспільне явище, що розвивається за певними законами. Так, А. В. Поляків пропонує розглядати право як антропогенну комунікативну реальність, що має конкретно-історичний зміст, як систему, що складається з онтологічно включених у неї складових структурних елементів, що становлять її сутність. Як зазначає дослідник, «право одночасно є ідеєю і реальним фактом, нормами і правовідносинами, імперативно-атрибутивними переживаннями і соціалізованими цінностями, текстом і діяльністю щодо його інтерпретації та реалізації. Жодне з цих положень не є істинним відокремлено й абстраговано, і тільки в рамках цілісного сприйняття права як системи, що самоорганізується, вони знаходять ейдетичний сенс» [3, 196].

Як вже наголошувалося, одним із напрямків подолання теоретико-методологічної недосконалості традиційної юридичної науки є юридична антропологія.

Актуальність проблем, пов'язаних з формуванням антропології права, що повинна додати праву «людський вимір», обумовлена обставинами як практичного, так і теоретичного характеру. При цьому ці обставини мають одне джерело — право суб'єктивної свободи, що виступає одним з фундаментальних принципів сучасного світоустрою.

Антропологія як галузь наукового дослідження склалася в європейській культурі у XIX ст. Остаточно вона сформувалася протягом останньої чверті XIX ст. і пов'язувалася із завданням цілісного сприйняття людини. Тут об'єднувалися: власне антропологія, або природна історія людини, включаючи ембріологію, біологію, анатомію, психофізіологію; палеоетнологія — ранні стадії розповсюдження людини на Землі, її поведінки і звичаїв; соціологія — відносини людей між собою; лінгвістика — освіта й існування мов, фольклор; міфологія — виникнення, історія та взаємодія релігій; соціальна географія — дія на людину клімату і природних ландшафтів; демографія — статистичні дані про склад і розподіл людської популяції [4].

В історії становлення антропології як галузі наукового пізнання виділяються такі періоди: етнографічний (1800–1860), еволюціоністський (1860–1895), історичний (1895–1925). В цей час відбувалося накопичення знань, формування уявлень про предмет і межі цієї пізнавальної галузі, кристалізація вихідних засад та ключових категорій. З кінця XIX ст. з цієї загальної галузі пізнання виділяється самостійна наукова дисципліна, яка в США отримала назву культурної антропології, у Великобританії — соціальної антропології, а у Франції — етнології [5].

Саме культурна антропологія дозволяє вивчати динаміку культури, зокрема правової культури. Прихильником активного впровадження антропологічної науково-дослідної програми в право є І. Л. Честнов, який з цього приводу зазначає, що як загалом, так і в цілому її сутність зводиться до «людського виміру» політико-правових явищ. При цьому учений звертає увагу на неоднорідність даної науково-дослідної програми, підрозділяючи її на структуралістську та рефлексивну, що є характерним для стану цієї дисципліни в ситуації пост-модерну» [1]. Виділяють дві вихідні засади, що лежать в основі структураліст-

ської методології: принцип «структурного пояснення» об'єктів гуманітарного знання і уявлення про несвідомий характер структури. У другому випадку мова швидше йде про культурно-антропологічний аналіз рефлексії правових феноменів. Сама культура є системою рефлексії. Особливого значення дані методи набувають при проведенні порівняльних і порівняно-історичних досліджень.

Теоретичними джерелами, що заклали основи концепції антропології права, є праці В. В. Бочарова, А. Б. Венгерова, В. Р. Графського, Р. Д. Гриценко, В. С. Дробишевського, А. Ф. Калініна, Ж. Карбоньє, А. І. Ковлера, В. С. Нерсисянца, Н. Рулана, І. Л. Честнова та інших учених. Останнім часом з'явилися праці вітчизняних юристів та філософів права, які приділяють вищезазначеній проблематиці значну увагу. Тут необхідно виділити дослідження А. А. Козловського, С. І. Максимова Ю. М. Оборотова, П. М. Рабіновича та ін.

У їхніх роботах обкреслено коло проблем юридичної антропології, визначено її предмет, обґрунтовано гіпотези про її внутрішню структуру і місце у системі юридичних наук, проаналізовано основні парадигми і поняття антропології права, сформульовано її основоположні принципи і функції, розглянуто питання методології антропологічного пізнання права.

Юридична антропологія, що вивчає правове буття людей в різні епохи і в різних регіонах світу, традиційно є одним з напрямів науки про людину. Вона виникла на стику юриспруденції з деякими гуманітарними дисциплінами, перш за все — з соціальною антропологією, соціологією, історією, філософією. З юридичних дисциплін помітний вплив на її становлення здійснили історія права (особливо історія стародавнього права) і порівняльне правознавство.

Описуючи даний процес, відомий французький антрополог Н. Рулан зазначив, що юридична антропологія, вийшовши з надр соціальної антропології, «має за свою мету: зрозуміти правила поведінки в різних суспільствах, але при цьому віддає перевагу юридичному аспекту, заявляючи при цьому про неможливість ізолювати право як таке, оскільки воно є лише одним з елементів загальної культурної і соціальної системи, що властива будь-якому суспільству і різним чином сприймається і реалізовується кожною з підгруп суспільства» [6, 9].

Джерела дослідження права сягають у стародавні часи, однак антропологічний підхід до права намітився лише в XVIII ст. в роботах К. А. Гельвеція «Про людину, її розумові здібності і її виховання» та І. Канта «Антропологія». Юридична антропологія як наукова дисципліна оформилася в середині і другій половині XIX ст. Значний внесок у розвиток антропологічного методу зробив видатний російський учений першої половини XX ст. В. І. Вернадський.

Перші значні дослідження права з позиції антропології з'явилися у другій половині XIX ст. Серед них необхідно виділити праці Г. Дж. Самнера-Мена, І. Я. Бахофена, Дж. Фрезера, Л. Р. Моргана, Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і держави» та Г. Поста «Основи етнологічної юриспруденції». Хоча вони відрізняються в деякій мірі прямолінійним еволюціонізмом, в них передбачені найбільш важливі для дослідження права дискусії про зв'язок права і держави, про ідентифікацію права, про його культурну варіативність.

У першій половині ХХ ст. проблематика права стала предметом дослідження таких визначних антропологів, як Ф. Боас, Д. Леві-Строс, Б. Малиновський. У їх роботах були обґрунтовані положення про конкретно-історичну обумовленість права та культурно-правовий плюралізм. Так, Б. Малиновський зосередив свою увагу на аналізі правового буття людини як частині її культурного буття, творчо застосувавши до явищ культури метод психоаналізу З. Фрейда. Він збудував зовнішність людини на основі культурних цінностей суспільства, наклавши культурну в цілому і правову зокрема матрицю на психологічні характеристики індивіда. Позиція даних дослідників багато в чому зумовила специфіку розуміння ролі права в сучасному суспільствознавстві.

Антропологічні дослідження права були продовжені М. Гравітцем, Р. Пенто, Л. Поспісілом, Е. Хоубелом. З ім'ям Л. Поспісіла тісно зв'язана розроблена ним кроскультурна реалістична концепція права, або плюралістична теорія права, в якій доводилося функціонування деякої множинності систем усередині єдиного суспільства. Е. Хоубел обґрунтував роль примусової влади, що легітимувала, в понятті права. М. Гравітц і Р. Пенто довели становлення права як об'єктивно-суб'єктивного явища. Наприкінці ХХ ст. в умовах загострення глобальних проблем сучасності антропологічний підхід до права використовувався Н. Руланом і А. В. Ковлером.

Так, Н. Рулан у роботі «Антропология права» запропонував цілком продуману концепцію антропологічного дослідження права. Автором вибраний емпіричний варіант вирішення таких фундаментальних метафізичних проблем, як характер співвідношення різноманіття і єдності, наявність мети і загальних законів в історичному розвитку людського суспільства [6]. Це ж можна сказати і про роботу Ж. Карбоньє «Юридична соціологія», де, втім, антропология права розглядається як «відгалуження» юридичної соціології [7].

А. І. Ковлер пропонує таке визначення юридичної антропології, згідно з яким, — це напрям наукових досліджень, що розвивається у межах соціології права, який за допомогою аналізу усних або письмових пам'яток права, явищ соціально-правового життя, що здійснюється переважно за допомогою якісних методів дослідження, вивчає процеси юридизації людського буття, властиві особливим історичним типам цивілізації, і прагне встановити закономірності соціально-правового побуту людських суспільств [8].

У даний час у структурі юридичної антропології виділяють такі основні напрями, при цьому необхідно відзначити, що відсутня єдність поглядів на дане питання. Так одні дослідники виділяють такі основні напрями, як: 1) теорія юридичної антропології (яка розвивається на стику філософських наук, соціологічної науки і теоретико-правової науки); 2) юридична антропология сучасного суспільства (сучасних правових систем); 3) юридична антропология традиційних суспільств (юридична етнографія) [9]. Інші ж проводять структурування юридичної антропології на іншому рівні і виділяють два основних її напрями. Перше є рефлектуючим емпіризмом у сфері права, обтяженим суб'єктивізмом як необхідним наслідком розвитку емпіричного принципу (концепція Н. Рулана). Друга версія є формально-догматичною метафізикою права, тобто

ще однією особливою модифікацією загальної теорії права, якій також властивий суб'єктивізм (концепції російських авторів). Як відзначає Н. З. Пілюгіна, ні один із запропонованих варіантів юридичної антропології не в змозі пізнати необхідний зв'язок різноманітних явищ правової реальності і загального принципу права [10].

Юридична антропологія є необхідною реакцією на абстрактність і схематизм змісту переважно нормативістських концепцій права, заснованих на звичайному емпірично-аналітичному методі дослідження, тобто на аналізі того або іншого попереднього припущення, що має форму дефініції.

Юридико-антропологічні дослідження засновані на поєднанні нормативного і процесуального аналізу. Вони будуються на методах польової етнографії: безпосереднє спостереження, інтерв'ю, аудіовізуальна фіксація матеріалу. Юридична антропологія вивчає правове буття людей, розглядаючи відносини, що виникають між ними у зв'язку з правом або його порушеннями, юридичними конфліктами, часто незалежно від етнічної приналежності, коли міжетнічні відносини виступають лише однією з частин тексту, що інтерпретується.

Сучасна юридична антропологія приділяє особливу увагу порівняльному вивченню традиційних і сучасних правових систем, аналізу субкультур, особистих (соматичних) прав, правам людини в міжнародному і національному праві. Вона виступає як фундаментальна наука, яка вивчає правовий процес, щоб представити адекватну картину правового буття людини. І одночасно з цим, як прикладна наука, юридична антропологія прагне впливати на законодавство в контексті людського виміру.

В рамках міжнародного співтовариства юридична антропологія розвивається через діяльність Комісії по звичаєвому праву і правовому плюралізму Міжнародного союзу етнологічних і антропологічних наук (Commission on Folk Law and Legal Pluralism IUAES) і ряду інших організацій і видань (Law and Anthropology, Law and Society Review, Journal of Legal Pluralism, Droit et Cultures).

Долаючи традиційні позитивістські підходи, сучасна методологія гуманітарних наук, у тому числі і правових, як вихід з кризи пропонує також залучити до цього процесу герменевтику. Сучасна філософська герменевтика виходить далеко за межі традиційного розуміння тексту, звертаючись до більш загальних проблем мови і психології. Як зазначав Р. Р. Гадамер, не можна не визнати, що історик права і юрист-практик вирішують різні завдання: перший — умоглядне, а другий — практичне. При цьому розуміння права виявляється в діяльності обох. Чому ж тоді розуміння правового сенсу закону в одного може бути іншим, ніж в іншого? [11, 38–43].

Герменевтика як мистецтво тлумачення текстів має багатовікову історію. Народилася вона в епоху античності, розвивалася в середні віки, у подальшому отримала значний імпульс завдяки працям Ф. Шлейєрмахера, В. Дільтея, М. Хайдеггера, Х.-Г. Гадамера, Э. Бетти, П. Рікьора та ін.

На думку Ф. Шлейєрмахера, кожен текст має дві сторони — наочно-змістовну і індивідуально-особову, тобто текст має граматичну (об'єктивну) і психоло-

гічну (технічну) природу. Герменевтика, на його думку, — це мистецтво збагнення чужої (авторської) індивідуальності такою, якою вона виражена в тексті (художньому або науковому) [12].

В. Дільтей у своїй знаменитій роботі «Початки герменевтики» [13] висловив думку, що герменевтика є методологічною основою гуманітарного знання, мистецтвом розуміння письмово фіксованих життєвих проявів. Е. Бетті здійснив розробку вчення про процедури розуміння й інтерпретації текстів [14].

Х.-Г. Гадамер, який у своїй книзі «Істина і метод», підкреслюючи тісний зв'язок між філологічною, теологічною і юридичною герменевтикою, зазначає: «Як для юридичної, так і для теологічної герменевтики конститутивним аспектом є напруга, що існує між даним текстом (законом або благою вістю), з одного боку, і тим змістом, який він отримує в результаті його застосування в конкретній ситуації тлумачення (судовий вирок або проповідь), з іншого. Закон зовсім не претендує бути зрозумілим історично, але повинен бути шляхом тлумачення конкретизований у своїй правовій значимості. ...В обох випадках це означає: аби зрозуміти текст, будь-то закон або Євангеліє, правильно, тобто відповідно до висунутих ним вимог, ми повинні в кожний момент, тобто в кожній конкретній ситуації, розуміти його по-новому і по-іншому. Розуміння тут завжди вже є застосуванням» [11].

На думку В. А. Сулова, якщо текст може мати декілька сенсів, наприклад, історичний, духовний, то необхідно звертатися до більш складного розуміння значення, ніж розуміння так званих одіозних знаків, що вимагає формальна логіка доведення. Інтерпретація, що становить основу герменевтичного підходу і визначається як тлумачення тексту, і розуміння, що трактується в широкому сенсі як розуміння знаків, являють собою дві сторони однієї медалі [15, 5].

Значну роль в інтерпретації правових текстів відіграють культурні коди, що створюють складну систему і забезпечують комунікацію між її суб'єктами. Культурні коди правосвідомості лежать в основі праворозуміння. Значну роль відіграють також універсалії. У європейській традиції універсалії — це певні поняття-символи, які носять загальний характер, виражають певні смислові зв'язки і зв'язують між собою цінності минулого, сьогодення і майбутнього [16, 149]. Ці властивості, кінець кінцем, і визначають особливий механізм функціонування універсалій.

У сучасній герменевтиці розуміння — це не прикладне завдання при тлумаченні текстів, а фундаментальна характеристика, що визначає людське буття і мислення. Герменевтика права припускає складніший семантичний підхід до оцінки права. Правова герменевтика покликана стати новою науковою методологією ведення діалогу в умовах різноманітності правових культур і рівноправ'я світових цивілізацій. Правова герменевтика здатна забезпечити визначення і розуміння базових правових цінностей, здійснити розробку тлумачення тексту правової культури, психоаналізу учасників правових відносин, скласти картину правових світів інших цивілізацій [17]. На думку А. А. Мережко, юридична герменевтика перетворює право на справжню творчість, як сказали б давньоримські юристи — в мистецтво добра і справедливості [18, 162].

Як відзначає П. М. Рабінович, у правовій герменевтиці в даний час вироблені такі поняття, положення, методики, процедури, використання яких дозволяє вивести наукову і науково-прикладну розробку тлумачення юридичних норм на якісно новий рівень» [19, 86].

А. І. Овчинников пропонує розглядати герменевтику «як входження у новий тип праворозуміння, в контексті якого природа права, його коріння розташовується в комунікативних глибинах людського духу. Цей тип праворозуміння повинен дати цілісне уявлення про право, подолавши обмеженість соціологічних, історичних, юридичних та інших підходів до нього. За допомогою методів герменевтичного методу ми зможемо «погоджувати одиничне і загальне, індивідуальне і соціальне, ірраціональне і раціональне», а в цьому і полягає призначення правового мислення [20].

Таким чином, як свідчить історія, наука звертається до нової парадигми лише тоді, коли зіштовхується з такими антиноміями (онтологічними суперечностями), що у рамках колишньої парадигми не мають свого вирішення. Сучасне правознавство також підійшло до ряду антиномій, серед яких, на наш погляд, центральною є неадекватність дійсності сформованих уявлень другої — пасивної ролі особистості у правовій детермінації, що нібито цілком визначається грою соціальних факторів.

Сучасна правова наука гостро потребує нових сміливих теорій і неортодоксальних гіпотез із урахуванням досягнень філософії права, без чого неможливо собі уявити подальший її плідний розвиток.

Література

1. Честнов И. Л. Актуальные проблемы теории государства и права : эпистемология государства и права : учеб. пособие / И. Л. Честнов. — М. : Знание : ИВЭСЭП, 2004. — 63 с.
2. Розип В. М. Человек культурный. Введение в антропологию : учеб. пособие / В. М. Розип. — М. : Моск. психол.-социальн. ин-т ; Воронеж : ИПО «МОДЭК», 2003. — 304 с.
3. Поляков А. В. Общая теория права : учебник / А. В. Поляков, Е. В. Тимошина. — С.Пб. : Изд. дом Санкт-Петербург. гос. ун-та, 2005. — 472 с.
4. Шульц П. Философская антропология / П. Шульц. — Новосибирск : ИГУ, 1996. — 118 с.
5. Орлова Э. А. Культурная (социальная) антропология : учеб. пособие / Э. А. Орлова. — М. : Акад. проспект, 2004. — 479 с.
6. Рулад П. Юридическая антропология : учебник / П. Рулад. — М. : Порма, 2000. — 310 с.
7. Карбонье Ж. Юридическая социология / Ж. Карбонье. — М. : Прогресс, 1986. — 352 с.
8. Ковлер А. И. Антропология права : учебник / А. И. Ковлер. — М. : ПОРМА-ИПФА, 2002. — 480 с.
9. Пучков О. А. Юридическая антропология и развитие науки о государстве и праве (теоретические основы) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / О. А. Пучков. — Екатеринбург, 2001. — 41 с.
10. Пилюгина Н. С. Теоретические основания антропологии права: декларации и реальность / Н. С. Пилюгина // Закон и право. — 2008. — № 10.
11. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. — М. : Прогресс, 1988. — 699 с.
12. Schleiermacher F. *Über die Religion, Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern* : пер. с нем. / F. Schleiermacher. — С.Пб., 1911.
13. Дильтей В. Введение в науку о духе / В. Дильтей // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX веков : трактаты, статьи, эссе. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987.
14. Betty E. *Die Hermeneutik als allgemeine Methodik Geisteswissenschaften*. Т. 1–2 / Betty E. — Tub., 1962.

15. Суслов В. А. Герменевтика права / В. А. Суслов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 2001. — № 5. — С. 4–11.
16. Левяш И. Я. Культурология : учеб. пособие / И. Я. Левяш. — М. : Айрис-пресс, 2004. — 576 с.
17. Оборотов Ю. М. Герменевтический метод у правознавстве / Ю. М. Оборотов // Вестник Одесского института внутренних дел. — 2000. — № 1. — С. 19–21.
18. Мережко А. А. Юридическая герменевтика и методология права / А. А. Мережко // Проблемы философии права : міжнародний часопис / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди, Чернівці, нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — К. ; Чернівці : Рута, 2003. — Т. 1. — С. 159–162.
19. Філософія права: проблеми та підходи : навч. посіб. / за заг. ред. П. М. Рабіновича. — Л., 2005.
20. Овчинников А. И. Правовое мышление в герменевтической парадигме / А. И. Овчинников. — Ростов н/Д : Изд-во Рост. гос. ун-та, 2002. — 285 с.

Анотація

Завальнюк В. В. Антрополого-герменевтичний підхід до характеристики правової реальності: становлення концепцій. — Стаття.

Юридична антропологія є необхідною реакцією на абстрактність і схематизм змісту переважно нормативістських концепцій права, заснованих на звичайному емпірично-аналітичному методі дослідження, тобто на аналізі того або іншого попереднього припущення, що має форму дефініції. Взаємодія антропології та герменевтики дозволяє розкрити нові риси правової реальності.

Ключові слова: юридична антропологія, правова герменевтика, правова реальність, методологія юридичної науки.

Summary

Zavalniuk V. V. Anthropological-Hermeneutical Approach for the Characteristics of Legal Reality: Genesis of Conceptions. — Article.

Legal anthropology is a reaction on abstract character of normative conceptions of law. Those conceptions usually based on empiric method of research, another words — on analysis of definitions. The correlation between legal anthropology and hermeneutics allow to show the new features of legal reality.

Keywords: legal anthropology, legal hermeneutics, legal reality, methodology of jurisprudence.

УДК 101.3/8:801.73(430)

О. А. Івакін

РОЛЬ ГЕРМЕНЕВТИКИ М. ГАЙДЕГГЕРА У РОЗУМІННІ ПРЕДМЕТА І МЕТОДУ ФІЛОСОФІЇ

Прояснюючи початковий зміст тих або інших слів, виразів і фрагментів філософського тексту, М. Гайдеггер тим самим прояснює основний зміст філософського світогляду авторів досліджуваних ним текстів, а зрештою і набагато більше — початковий зміст, значення і націленість самої філософії як способу освоєння світу.

Ось, виходячи з цієї тези, і хотілося б поміркувати про значення методу герменевтики Гайдеггера як для історико-філософського дослідження взагалі, так і для поглиблення розуміння того, що таке філософія. Почати, безумовно,